

FEGYELMI VÉTSÉGEK SÁROSPATAKON, A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN

Ugrai János

Debreceni Egyetem, BTK Neveléstudományi Tanszék

Szükségtelen hosszan bizonygatni, hogy milyen fontos korszaknak bizonyult hazánkban is a felvilágosodás ideje. A fejlett európai térségekhez képest megkésett, s ráadásul nem kis részben államilag ösztönzött változások számottevő művelődéstörténeti fejlődést is eredményeztek. Immár hivatalosan is megszűnt a katolikus egyház mindenhatósága a művelődés szervezésében; felszámolták a tanítást-tanulást addig nagymértékben meghatározó és mind jobban gúzsba kötő jezsuita rendet. Ekkorra tehető a modern, világi értelmiségi réteg első generációjának kialakulása és a széles körű, valóban hasznos ismereteket biztosító nép- és közoktatás iránti igény megjelenése. A XVIII. század végén született meg a magyar nyelvű sajtó és színjátszás, valamint ebben az időben kapott új erőre irodalmunk is (*H. Balázs*, 1987; *Fülöp*, 1983; *Kókay*, 1983; *Kornis*, 1927; *Kosáry*, 1996; *Sziklay*, 1991). A kultúránkban végbemenő sokrétű, hosszú távú folyamatokat és a reformkori nagy eredményeket megalapozó változások egyik legfontosabb részét azok az oktatáspolitikai törekvések képezték, amelyek az 1777. évi I. és az 1806-os II. Ratio Educationis, valamint az 1791 és 1793 között dolgozó művelődésügyi bizottság munkálatának megszületéséhez vezettek. Noha a protestánsok kihasználták az 1780-as évektől egyre szilárdabbá váló vallás- és tanügyi autonómiájukat, s így nem tartották magukra nézve kötelezőnek a központi tantervek előírásait, a felvilágosodás modern szellemi hatásai az evangélikus és református iskolákban is érvényesültek (*Fináczy*, 1902; *Kosáry*, 1977, 1988; *Mészáros*, 1968; *Pruzsinszky*, 1990; *Bajkó*, 1976).

Különösen igaz ez a Sárospataki Református Kollégiumra, ahol számos haladó, országos tekintetben is úttörő kezdeményezés járt sikerrel: a hagyományos tárgyak, a teológia és a filozófia modernizálása, s a reáltárgyak arányának egyedülálló növelése mellett elsőként vezették be közép- és felsőfokon a magyar nyelvű tanítást. *Kövy Sándor* professzor jóvoltából hazánkban először Patakon jött létre általános jogi, hazai jogtörténeti, jogelméleti, sőt gyakorlati képzést is nyújtó teljes jogakadémia. *Kazinczy Ferenc*, *Decsy Sámuel*, *Fáy András*, *Nagyváthy János*, majd *Kossuth Lajos* és *Szemere Bertalan* nevelőiskolája tehát páratlanul fontos tényezőnek bizonyult a hazai felvilágosodás és a reformkor alakításában (*Csorba*, 2000; *Ugrai*, 2001).

Az alábbiakban egy ritkán vizsgált, mégis lényeges kérdést tárgyalunk. A pataki kollégium 1777–1830 közötti fegyelmi szabályainak és vétségeinek áttekintésével betekintést szeretnénk nyújtani az intézmény mindennapi életébe, s így talán választ kapunk arra is, hogy a valóban jelentős vívmányok milyen napi problémák ellenére születtek meg.

Forrásaink

A korabeli, többnyire kezdetleges kihallgatási jegyzőkönyvek és esetleírások, illetve az iskolaszéki bíróság 1797-től vezetett – nem túl részletes – jegyzőkönyve mellett közvetve a kollégiumi rendszabályok és azok gyakori megerősítése, valamint néhány kortárs emlékei árulkodnak a pataki diákfegyelem viszonyairól. Ebből a szempontból a tanulói névsorok nem használhatóak, a tanulmányi teljesítményt ugyanis nagyon homogén módon értékelték, a mulasztásokat és esetleges intéseket pedig nem, vagy rendkívül következtlenül vezették.

Ezek alapján nem egyszerű a mennyiségi jellemzők taglalása. A kisebb vétségeket nem jegyezték föl, ezek gyakoriságára a szabályok folytonos megújításából lehet következtetni. Kihallgatási jegyzőkönyvek, részletesebb esetleírások csak a súlyosabb cselekményekről készültek. Külön problémát jelent az iskolaszék működése, melynek elvileg minden vétséget meg kellett tárgyalnia, de rendszertelennek tűnik a tevékenysége: nehezen hihető, hogy egyik évben mindössze négy, egy másikban pedig harmincegy ügyben kellett eljárnia. (1822-től a korábbi esetenkénti összejövetelek helyett már hetente üléseztek, de sokszor mindössze néhány soros jegyzőkönyvet készítettek.) Arra gyanakszunk, hogy a diákönkormányzatiság egyik legfőbb letéteményesének számító iskolaszék aktivitása a diákok önrendelkezéséről folyó, szinte folyamatos vita függvényeként változott akár évenként is.¹

Kételyeink ellenére érdemes néhány adatról szólni: 1777–1830 között 120 jegyzőkönyv készült az esetek nagy részében kocsmázásról és ahhoz kapcsolható verekedések, lármázások különböző módozatairól (52), lopásról (21) és káromkodásról (20). (Összehasonlításképpen: az iskolaszék 1797–1830 között 496 ügyről tárgyalt.)²

A Kollégium rendszabályai

Az intézmény nemcsak képzési, iskolai feladatokat látott el, hanem kiterjedt gazdálkodást folytatott és az ifjúság túlnyomó része a tanév során végig Patakon – vagy az iskolához tartozó szálláshelyeken vagy a város egy-egy polgárának a házában – lakott, így körültekintő szabályzat megalkotására volt szükség a viszonylag nagy diáksereg (1200–1600 fő) hatékony irányítására. Az 1621-ben összeírt törvényeket a XVIII. század közepétől folyton javígtatták, majd a századforduló küszöbén a nagy kollégiumi reform részeként helyezték teljesen új alapokra. Az előírások egy jól szabályozott, egységes intézmény képét mutatják, ahol a tanulmányi eredményekre, a gazdálkodással kapcsolatos tevékenységre és az erkölcsökre egyaránt figyeltek.

A tanítás-tanulás folyamatára vonatkozóan a pataki oktatás megújításában döntő részt vállaló 1796. évi Litteraria Deputatio inkább csak általános érvényű szabályokat írt elő a

¹ Az iskolaszéket a tizenkét primárius, azaz elsőrendű, kiváló diák alkotta, s ez a professzorok jelenlétében üléselő fórum volt hivatott első fokon dönteni fegyelmezési – jutalmazási kérdésekben. Mind a kihallgatási, mind pedig az iskolabírói jegyzőkönyveket itt készítették. Másodfokon a tanári gyűlés döntött – de szintén a primáriusok jelenlétében (*Ködöböcz*, 1986).

² *Protocollum Sedis Iudiciariae Scholasticae*. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (A továbbiakban: SpLt.) K. b. II. 5. 1–109. o.

deákok részére, s csak megerősítették az 1621. évi rendelkezéseket: mindenkinek becsületesen kell tanulnia és istenfélő, erkölcsös magatartást kell tanúsítania. Sokkal részletesebben tárgyalta viszont a bizottság a tanítók, a maguk is a Kollégiumban tanuló diáktanítók kötelességeit. A praeceptoroknak szerényen, ugyanakkor következetes erélyességgel kell föllépniük tanítványaik előtt. Az osztálytanítóknak (classis praeceptor) és a magántanítóknak (privatus praeceptor) lelkiismeretesen meg kell tartaniuk óráikat, ellenőrizniük kell a lecke elkészítését, a felszerelések meglétét és a tanulók körében folytatott helyes beszédet (ennek egyik leglényegesebb eleme, hogy az iskola falain belül magyarul tilos volt beszélni). A diáktanítók feleltek azért is, hogy mindenki részt vegyen a vasárnapi istentiszteleten, a tanulók mulasztásait, tivornyázásait, tiltott cselekedeteit is a praeceptoroknak illet megelőzni. Tanulságos, hogy a javaslat milyen – ezek szerint korábban megszokott – fegyelmezési módszerektől tiltotta el nyomatékosan a sokszor 50–60 tanuló irányítására kirendelt tanítókat: a szóbeli intésen – majd az engedélyezett büntetési tételken – túl tilos volt a deák nyilvános megszegyenyítése, rugdosása, csupasz ökölrel verése és hajának rángatása.³

A Kollégium tanulói számára szintén 1796-ban készült új szabályozás, amely nemcsak a vétségeket sorolta föl, hanem hozzájuk rendelte a kiszabható büntetést is. Bár az új törvények a classistákat, tehát a gimnáziumi képzésben részesülő tanulókat érintették, nyilvánvalóan az alább felsorolandó előírások többsége a papi és a világi képzésben résztvevő tógátusok, illetve nontógátusok esetében is érvényes volt. Mindenekelőtt az iskolakerülést kívánták az előljárók megakadályozni. A távolmaradások a korábnál lényegesen pontosabb feljegyzését és büntetését követelték meg, az első szóbeli intés után a tanulói érdemrangsorban négy hellyel visszább sorolták a deákot, majd további alkalmanként egy-egy hellyel lefokozták, degradálták az illetőt.⁴ Előírták még a classistáknak feladataik elkészítéséről tanulmányi napló vezetését és ennek minden második héten a praeceptornak történő bemutatását. Tiszteletet kellett tanúsítaniuk a professzorokkal és a diáktisztviselőkkel szemben, s nem beszélhettek magyarul az iskolában és a kollégiumi szobákban (*Szabóné Fehér, 1981*).

Büntették a különféle játékokat (kockázás, tekézés, kártyázás), az iskola engedély nélküli elhagyását, a kocsmázást, az éjjeli kicsapongást, a báli mulatságon való részvételt, a káromkodást, puskával való lövöldözést, a Bodrogban történő felügyelet nélküli fürdözést, valamint a classisták számára a dohányzást. A legenyhébb büntetés a „pirongatás”, a szóbeli figyelmeztetés volt. Ezt követte a már említett degradálás, majd a veszszőzés, s végül a fogda (árestom), amely kiegészülhetett a kötelező böjttel. A templomi illetlenség bűnbánati ima kötelezettségét vonta maga után (*Szabóné Fehér, 1985*). Szintén kemény büntetés járt a felelőtlen esküdzésért, más jó hírének bemocskolásáért és rosszra csábításáért, az utóbbi két tett kettős büntetést vont maga után. A csoportok fegyelme pedig nemcsak a praeceptor ügyelt ezentúl, hanem osztályonként egy-egy kijelölt tanuló, az observator is.⁵ Az egyes rendelkezések ismételt megerősítését követően

³ Az 1796. évi Litteraria Deputatio munkálata. (A továbbiakban: Lit.Dep. 1796) SpLt. K.b. II. 11. 133–140. o.

⁴ SpLt. A. XXVI. 9544.

⁵ SpLt. A. XXVI. 9544.

1822-ben megint a *Litteraria Deputatio* javasolta a fenti szabályok érvényesítését, amely a rend fenntartása körüli problémák megoldatlanságát bizonyítja.

Fegyelmi ügyek a Kollégiumban

A bemutatott források alapján a szabálytalanságok legalább öt csoportját célszerű megkülönböztetni. A *tanulmányi vétségek* közé sorolhatjuk az óramulasztásokat. Bár 1796-ban minden addiginál szigorúbban előírták a praeceptorok számára a mulasztott órák pontos vezetését, a Kollégium egyik XX. századi történetírója, *Ellend József* szerint továbbra sem regisztrálták következetesen az iskolakerülőket, így az esetleges feljegyzések nem tekinthetők teljesnek (*Ellend*, 1914). Ezt támasztja alá, hogy a rendszeres naplóírás fontosságát már 1802-ben új rendelet emelte ki, majd további szigorításokat alkalmaztak. A notórius hiányzókat ismét kizárással fenyegették, 1806-ban pedig a száz óránál többet mulasztók nevét kellett lajstromba szedni és a listát a világi főgondnoknak elküldeni.⁶ Az 1810-es évek közepétől újabb korlátozást vezettek be: azonnal jelenteni kellett a betegség vagy elutazás miatti távolmaradást.⁷ Az óralátogatás hanyagolása önmagában is meggyőző jele a szorgalom hanyatlásának, amelyre általában is panaszkodtak az intézmény előljárói.⁸ Am néhány tárgy tanítása kapcsán különösen sok gond adódott. Az óraszámok arányával talán könnyen magyarázható, mégis feltűnő, hogy a vallástannal és a teológiával gyűlt meg leginkább a tanulók baja. Az egyházkerületi felügyelő bizottság 1799-es megfigyelése szerint a gyerekek vallásos nevelését a szülők kicsi koruktól fogva elhanyagolják, ezért nem csoda, hogy még a Kollégiumba kerülő tehetségesebb és okosabb diákok sem becsülik eléggé a tananyag e részét.⁹ A szabadosságot jelzi, hogy korszakunk elején az egyébként is szertelenebb nontógátusokat a kizárás terhe mellett kötelezték, hogy látogassák a kötelező teológia előadásokat, a XIX. század első éveiben pedig többször is előírták nemcsak a deákoknak, hanem a tanítóknak és a tanároknak is a rendszeres templomba járást.¹⁰ Itt érdemes szólni azokról a sikertelen erőfeszítésekről is, amelyek a kollégiumi énekkar átfogó korszerűsítésére irányultak. A módszeres, tervszerű fejlesztéseket ugyanis az akadályozta, hogy kevesen jelentkeztek énekkari szereplésre, s a belépettek tekintélyes hányada hamar távozott a szervezet kötelelőéből, meguntván a szigorú rendszabályokat.¹¹ A vallási tárgyak mellett főként a modern nyelvek (német és francia) tanítása kapcsán mutattak ellenállást a diákok, s emiatt – párosulva a Kollégium folyamatos fizetési nehézségeivel – hosszú távon nem sikerült elérni, hogy széles körben tanuljanak a diákok nyugati nyelveket (*Végh*, 1911).

A fegyelmi ügyek második csoportjába azok a mai szemmel nem túl súlyos, de korszakunkban még elvileg szigorúan vett *kihágások*, *diákcsínyek* és *kisebb tanulói csetepaték* tartoznak, amelyek már kétszáz évvel ezelőtt is csak esetlegesen váltak ismertté és

⁶ SpLt. A. XXXII. 400.

⁷ Disciplinary Collegii Administratio. (A továbbiakban: D.C.A.) 97–98. o. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Kézirattára. (A továbbiakban: SpKt.) 1176.

⁸ Például 1781-ben: SpLt. A. XVIII. 6321.; 1810-ben: SpLt. A. XXXV. 13.464.

⁹ SpLt. A. XXVII. 10.222.

¹⁰ D.C.A. 95–99. o.

¹¹ SpLt. A. XXXVII. 14.630.

kerültek feljegyzésre. Ezek közül többféle szabálytalanság a kétségtelenül szigorú előírások miatt okozott problémát. Akár természetesnek is tekinthetjük, hogy az otthon is kötelező térdigérő mente viseletéről a classisták; a hosszú köpeny, a tóga hordásáról az akadémikusok rendre „megfeledeztek”¹² (*Ellend József* (1914) ezt kiegészíti azzal, hogy az előírt hajviseletet is sűrűn kellett ellenőrizni.) Szintén a rideg hangulatot törték meg a diákok tiltott játékokkal, például kártyázással, amelynek tétje – a jelenséget tiltó források tanúsága szerint – gyakran komoly pénzösszeg volt.¹³ Ugyancsak a bűnösök listájára kerülhettek néhányszor a bálokon résztvevők, noha a szórakozás tényén kívül súlyosabb kihágásokat nem követtek el. Arra utal minden jel, hogy a pataki diákok – az ígért szigor ellenére – szívesen vették ki részüket a táncos összejövetelekből. A bálozás megfékezése érdekében az iskola külső segítséget is igénybe vett: az Újhelybe vagy Tolcsvára kiruccanókat a tanuló által megfizetendő hatósági őrizet alatt vitték vissza Patakra.¹⁴

Ebbe a csoportba soroljuk azokat a kisebb összetűzéseket, amelyeket a bezártság velejárájának tekinthetünk. Hogy feljegyzést, kihallgatási jegyzőkönyvet készítettek néhány ilyen esetről, az azzal magyarázható, hogy az ominózus történések mindig egy nagyobb szabálytalansággal párosultak. Így például amikor *Boros Dániel* II. éves nontógátus került az iskolaszék elé egy deák megütése miatt, a vallomások során kiderült, hogy legalább öten kóboroltak a városban este kilenc óra tájban, és tiltott tevékenységet folytattak: szánkáztak.¹⁵ Ugyancsak kisebb panasz kivizsgálása derített fényt súlyosabb torzalkodásra, amikor *Lovas Mihály* konjugistát három idősebb társa megvesszőzte, amiért egyiküket megdobta kövel, s erre bosszúból *Lovas* barátaival minden este közáport zúdított az „ellenséges” lakószobára.¹⁶ *Nánási László* és *Karabélyos József* tógátusok kezdetben ártalmatlan, ám végül kés használatáig fajuló veszekedésének kivizsgálása során pedig korábbi káromkodásai és mulatságba járásuk is ismertté lett.¹⁷ Ugyancsak hosszúságos ellenségeskedésre derült fény akkor, amikor *Papszász János* és *Kalas Sámuel* „szúrós szavakkal” sértegette egymást.¹⁸ 1826-ban *Szabó József* és *Galambos János* tógátusok vesztek össze, miután együtt fogyasztottak el egy „cilinder bort” és *Galambos* énekelni kezdett. A szintén tiltott gitárszóval is színesített lármát a társa el akarta csendesíteni, mire féktelen káromkodás, lökdösődés és végül többszöri késszúrás volt a végső. ¹⁹

Ezek az ügyek lényegében át is vezetnek a harmadik fegyelmi kategória tárgyalásához: ide azok a *közbotránnyok* tartoztak, amelyek már számottevően ártottak a Kollégium hírnevének. Tipikus jelenségnek számított a kocsmázás és az azt követő, a lakosságot zavaró lármázás – erről *Ellend József* (1914) is mint általános jelenségről számol be, hozzátéve, hogy az ital gyakran a rendszeres, legátusi kötelezettségek elhanyagolását okozta, amely közvetlen anyagi kárral is sújtotta az intézményt. A botránnyok nagy rendsze-

¹² D.C.A. 95–97. o.

¹³ D.C.A. 99–100. o. Egy kisebb lopási ügy kivizsgálása kapcsán 1817-ben mind a tizenkét, tanúnak beidézett tanulóknak be kellett vallania, hogy szoktak kártyázni. SpLt. A. XL. 16.343.

¹⁴ D.C.A. 98–99. o.

¹⁵ SpLt. A. XXVII. 10.187.

¹⁶ SpLt. A. XXVIII. 10.365.

¹⁷ SpLt. A. XXXVIII. 15.518.

¹⁸ SpLt. A. XL. 16.228.

¹⁹ SpLt. A. XLIX. 21.184.

rességgel követték egymást, évente több irat is tudósít ilyenről. Ezúttal csak néhány példával illusztráljuk a fiatal italozók vehemenciáját. 1802-ben *P. Kovács János* részegen házigazdája lányát molesztálta, majd a lányt is és apját is többször megütötte (a panaszos házigazda furcsállotta, hogy ezúttal nem káromkodott a deák, noha azelőtt saját anyját is rendszeresen szidalmazta, ha nem küldött neki elég pénzt).²⁰ 1805-ben *Kovács Pál* VII. éves tógátus inasát, *Lovas Sámuel* konjugistát azért fenyegette meg, mert a pütkösdői szünetben a prédikátort úgy ébresztette föl éjjel, hogy minősíthetetlen hangnemben, részegen kalácsot követelt tőle.²¹ *Mészáros József* III. éves tógátus pedig 1812-ben – miután „nagyon felpályinkázott” –, előbb tanuló társaival kezdett dulakodni, majd alaposan helybenhagyta az ő megfélemezése érdekében beavatkozó szállásadó gazdáját.²² Am jónon is viselkedett egy-két deák botrányosan: az egyik tógátus egy cigánylányt környékezett meg, s a többszöri elutasítás után a lány édesanyjára szórt átkokat, az ablakot pedig kővel dobálta meg.²³ Szintén egy városi lakóval, *Nagy Eszter* nemesasszonnyal került összetűzésbe *Zsoldos István* nontógátus, akinek válogatott káromkodása azt is bizonyítja, hogy – a viszonylag kis számú írásos bizonyíték ellenére – igencsak elterjedt lehetett az „adta-teremtettézés”, sőt még a mai füleket bántó szidalmazás is.²⁴ *Pap János* és *Varga János* I. éves tógátusok 1803. évi hosszú káromkodásának az oka prózai: az egyik kocsmában nem szolgálták ki őket borral...²⁵ A részegeskedés és a káromkodás közötti szoros ok-okozati kapcsolatot bizonyítja *Babarék Ferenc* III. éves tógátus esete is, aki 1811-ben József-napi mulatozása végén földieket és égieket egyaránt hangosan szidalmazva ment hazafelé, mire néhány lakos el akarta fogni. A menekülni igyekvő, de jobbára csak tántorgó ifjú erejéből annyira tellett, hogy egyik üldözőjét a sárba taszította.²⁶ Szintén az egyik pataki polgárral veszett össze a már visszaesőnek számító *Kalas Sámuel*, aki derekasan helytállt a kölcsönös szitkozódásban...²⁷ 1824-ben szintén kocsmai verekezésben vettek részt a jurátus hallgatók – ezúttal pálcával és ököllel keresték igazságukat.²⁸ 1829-ben két joghallgató alkalmi ivócimboráikat, négy asztaloslegényt kezdtek gúnyolni, amelyből verekezés, majd bosszú gyanánt a mester műhelye ablakának bezúzása következett.²⁹

A negyedik kategóriát a *köztörvényes cselekmények* alkotják. Ezalatt leginkább lopást értünk, amelynek gyakoriságára számos kihallgatási jegyzőkönyv utal. Kis túlzással állítható, hogy a pataki diákok vittek mindent, ami mozdítható: tyúkot, libát, fát, kerítésdeszkát, kertből virágot és nem utolsósorban pénzt. Előfordult, hogy egymást rövidítették meg néhány forinttal,³⁰ ritkábban más, kisebb tárgy elvételével. Viszonylag szerteágazó vizsgálatot folytattak például egy német nyelvtankönyv eltűnése miatt 1807-ben;

²⁰ SpLt. A. XXIX. 11.163.

²¹ SpLt. A. XXXI. 11.947.

²² SpLt. A. XXXVI. 14.088.

²³ SpLt. A. XXXVI. 14.040.

²⁴ SpLt. A. XXVII. 10.230.

²⁵ SpLt. A. XXX. 11.301.

²⁶ SpLt. A. XXXV. 13.706.

²⁷ SpLt. A. XL. 16.210.

²⁸ SpLt. B. XLVII. 19.801.

²⁹ SpLt. B. LII. 22. 440–22.441.

³⁰ Például: SpLt. A. XXIX. 10.839.; A. XXX. 11.316–11.317.; A. XXXV. 13.896.

egy másik tanuló a társa ládáját törte föl és az onnan ellopott ágyneműt eladta; olyan is megesett, hogy egy tolvaj több lakótársától is lopott ágyneműt, ruhaféléket.³¹ De az is előfordult, hogy a tanintézetben kívül tulajdonítottak el kisebb értékű holmit. Például két, Pestről Patakra utazó tógátus az őket elszállásoló péceli rektortól elvett szalonnával csilapította éhségét (amely tett párosult azzal a szitkozódással is, amelyben az egyik hallgató részesítette társát, amiért kenyeret nem loptak az ételhez)³²; a két úrfi inasaként Patakon szolgáló *Rákos István* pedig egy éjszakai vigalomból hazatérve szánta rá magát deszkalopásra.³³ Ugyancsak kicsiny kárt okozott három classista, amikor a mészárszék-ből húst, illetve a lakásból párnákat loptak, de tettük kiegészült betöréssel és az elvitt ágynemű orgazdáknak való eladásával is.³⁴ Betöréses lopásért került az iskolaszék elé *Szabó Pál* I. éves tógátus is 1811-ben, ám az ő büntetése különbözik a kár nagysága és az elkövetés kiterveltsége miatt is az előzőektől. A tizenhat éves – lelkésznek készülő – ifjú a húsvéti szünetben remanensként, azaz a kollégiumi épületre napidíjért felügyelő diák-tisztviselőként maradt Patakon, s nyolc éjjelen át módszeresen kirámolta a távollévő gazdák miatt éppen üresen álló Patay-házat. A részletes vallomásból kiderül, hogy az ablakrostélyt bottal feszítette föl, majd a könyvszekrényt igyekezett felnyitni, abban a reményben, hogy ott pénzt talál. A fessegetésnek ellenálló zár miatt elhatározta, hogy a házban található összes ingóságot naponta viszi el és értékesíti. Több garnitúra ágyneműt, asztalterítőket, ruhaféléket, lábbeliket, pipákat, cinkanalakat, gyertyatartókat, gyertyákat, kést, tükröt, lámpást, puskát, nadrágszíjat vitt el, sőt, az épületben található tizenhárom könyvet (köztük *Tacitus*, *Vergilius*, *Ovidius*, *Horatius*, *Livius* és *Cicero* művét) is elorozta. A tettes, gyors leleplezése ellenére is, számos textíliát már ruhává alakíttatott, illetve az ellopott holmik számottevő részét eladta, a pénzt pedig elitta (bár több alkalommal is átverték, s nem fizették ki a felkínált árut). A megkerült és visszaszolgáltató tárgyakat nem számolva, 132 Rft-ot kótyavetyélt el, az ablak betörésével, felfeszítésével, a kályha elrontásával, ruhák átalakításával és egyéb pusztításokkal további 32 forintnyi kárt okozott.³⁵ (Összehasonlításképp: ez a kárösszeg a legjobban fizetett professzorok évi javadalmazásának mintegy harmadát jelentette, de például a német nyelvtanító ettől kevesebbet, évi 150 Rft-os fizetést kapott.³⁶) A mindössze tizenöt éves *Tarczali Sámuelre* 1826-ban bizonyítottak többrendbeli lopást, ugyanis többektől pénzt, órát lopott, részt vett egy betörésben, sőt egy huszárral összefogva 116 Rft-ot tulajdonított el a Kollégium könyvtárnokától.³⁷

A lopáson kívül a fegyverviselés és a fegyverekkel való felelőtlen bánásmód számított általános problémának: a vadászást korszakunkban többször is meg kellett tiltani. Az egyik rendelet szerint a deákoknál talált puskákat el kell adni, és a befolyt pénzt a könyvtár javára kell fordítani.³⁸ Ránk maradt az 1798-ban elszedett fegyverekről készített lista, amely arról tudósít, hogy az egy év alatt összesen tizenegy darabos kollekciónak bunkósbo-

³¹ SpLt. A. XXXIII. 12.578.; SpLt. A. XL. 16.404.; SpLt. A. XXXV. 13.896.; SpLt. A. XL. 16.404

³² SpLt. A. XXXVIII. 15.509.

³³ SpLt. A. XXXV. 13.746–13.747.

³⁴ SpLt. A. XXVI. 9820.

³⁵ SpLt. A. XXXV. 13.754., A. XXXV. 13.759.

³⁶ SpLt. A. XXVIII. 10.314.

³⁷ SLt. B. XLIX. 21.061-064.

³⁸ D.C.A. 99–102. o.

tokból, „görcsös buzogányokból”, három rézkardból és egy puskából állt.³⁹ A legsúlyosabb bűncselekmény 1787-ből való: *Bari István*, a syntaxista osztály tanítója, tógátus deák a rábízott gyerekeket fajtalankodásra kényszerítette. A vétkeket a lehető legdiszkrétebb eljárás keretében azonnal őrizetbe vették és kihallgatását követően azonnal kizárták az iskolából, de az esetet így sem sikerült eltitkolni.⁴⁰ 1823-ban súlyos közbotrányt okoztak azok a joghallgatók, akik estéjükkel a kávéházban töltötték, s összetűzésbe kerültek a többi vendéggel. Nemcsak botokkal, kapákkal felszerelve káromkodtak és fenyegették a jelenlévőket szüntelenül, hanem *Pap Zsigmond* az egyik alkalmazott feleségén erőszakot akart venni, amit a helybéliek csak nehezen tudtak megakadályozni.⁴¹

Végül a fegyelmi ügyek ötödik csoportjáról, pontosabban két *zavargásról* szólnunk. 1794-ben egy, a hírhedt Csécsi-világ viszályait idéző deákzsendülés tört ki a Kollégiumban. A súlyos konfliktus kiindulópontjául egy jelentéktelen incidens szolgált: *Kóji Komáromi Lajos* tekintélyes nemesember fiát, Ferencet classis praeceptorra hat botütésre büntette, mert csónakázni indult a Bodrogra. Ám ugyanezért a vétségért a privatus praeceptor, *Vályi Sámuel* is megbüntette – ráadásul kegyetlen keménységgel – a gimnazistát. A kettős bűnhődés miatt *Kóji Komáromi* feljelentette *Vályit*, akinek a bűnösségét a rectori vizsgálat megállapította, s ezután minden tisztségétől megfosztották. Az ifjúság e döntés miatt háborodott föl. Részben túlzottnak tartották a büntetést, részben pedig sérelmezték, hogy az ifjúság fóruma, az iskolaszék megkerülésével hozta meg a döntést a rector. Ezért robbant ki az egy hétig tartó felfordulás, mely során megfenyegették a tanárokat, gúnyiratok jelentek meg a diákok önállóságát veszélyeztető eljárásokról, és esetenként tettelegességre (ablakok betörésére, verekedésekre) is sor került mindaddig, amíg *Vályit* vissza nem helyezték praeceptor tisztségébe (*Ellend*, 1915). A zendülés körülményeit tisztázó jegyzőkönyv tanúsága szerint a viszálykodást kiváltó ügy csak az utolsó csepp volt a pohárban. Az iskola vezetői és a rector már korábban is tettek arra kísérletet, hogy megnyirbálják a diáktisztviselői jogokat, és csökkentse az egy praeceptorra jutó, nekik tandíjat fizető tanulók számát.⁴² A másik botrány egy bűvész 1813. évi, sárospataki előadásához kapcsolható. A német származású „mechanikus” előadásait az egész lakosság, köztük – a határozott tiltás ellenére – a kollégiumi ifjúság is izgatottan várta, de sokan nem jutottak be a helyszínre, a Nagy Vendég Fogadóba. Kollégiumi hallgatók is kinnrekedtek, akik az előadást közáporral zavarták meg, majd a rendfenntartással megbízott, éppen Patakra beszállásolt katonasággal csaptak össze. A túlerőben lévő rác katonák végül elfogtak néhány ártatlan, a történelemet csak szemlélő tanulót és a várbéli tömlőcbe hurcolták őket. Amikor híre terjedt az ifjúság körében, hogy nemcsak jogtalanul tartják fogva társaikat, hanem egész éjszakán át magukra hagyták a sebesült, vérző elfogottakat és nem biztosítottak számukra orvosi segítséget, botokkal és egyéb fegyverekkel a katonák ellen készültek. A dühös tömeg „zenebonáját” a professzorok úgy előzték meg, hogy az iskola saját ítélőszékére hivatkozva elérték a tanulók szabadon engedését. (Érdekes, hogy az esetet taglaló kollégiumi irat a katonák és a diákok hibáját ugyan elismeri, de leginkább a konkrét összecsapásban teljesen vétkes mutatványos felelősségét emeli ki,

³⁹ SpLt. A. XXVII. 10.171.

⁴⁰ SpLt. A. XXII. 8035.

⁴¹ SpLt. B. XLVI. 19.616.

⁴² SpLt. K. h. II. 8/1.

mondván: a sarlatán, munkakerülő, pénzcsaló, szemfényvesztő gazember vette el az emberek esztét.)⁴³

A fegyelmi ügyek politikai vonatkozásai

A fegyelmi ügyek mennyiségi és minőségi áttekintése után felvetődik a kérdés, hogy korszakunk változatos politikai eseményei hogyan képeződtek le a Kollégiumban, visszhangra találtak-e a különböző változások. Nos, a fegyelmi esetek átvizsgálásakor meglehetősen kevés jelét találtuk annak, hogy az országos vagy a megyei történések közvetlenül hatottak volna az ifjúságra. Mindössze egyetlen forrás, *József nádor* a királynak küldött 1796-os levele árulkodik arról, hogy az 1790-es évek közepén egy politikai szempontból is figyelemreméltó irodalmi diáktársaság működött Patakon. (Ez a levél később azért vált a kutatók számára érdekessé, mert főszerzőként bizonyos *Csokany* nevű diákról szól, akit többen – például *Trencsényi-Waldapfel* Imre – *Csokonaival* azonosítottak.) (*Bodolay*, 1963). Mindenképpen nagy volt ugyanakkor „Páncél vármegye és királyi tábla” politikai jelentősége, de a fegyelmi ügyek közé az irányítók által engedélyezett társaság legfeljebb csak betiltása miatt kerülhet. Itt a leendő jogászok a vármegyei és az országos feladatok, problémák megoldását tanulhatták hazánkban kivételes gyakorlati képzés keretében. Egy idő után azonban már nemcsak szerződéses és feliratok megfogalmazásával törődtek az ifjak, hanem egyre zajosabb gyűléseket is tartottak – megelőlegezve a reformországgyűlések hangulatát. A saját pecsétnyomóval és pénzzel rendelkező Páncél vármegye hevesességére jellemző, hogy kilenc évvel a megalakítása után azért tiltották be, mert a megyei gyülekezet az újoncállítás és *Metternich* rendeletei ellen opponált (*Csorba*, 2000; *Szentimrey*, 1980). (Ezt követően csak a reformkorban, 1832-ben indulhatott újra a szervezet működése – az előzőtől jóval szorosabb ellenőrzés mellett.)⁴⁴

A német nyelv tanulásával szembeni állandó, az 1790-es években egyre inkább manifesztálódó ellenszenvnek természetesen lehettek politikai indítékai is, de ezek igen közvetett módon játszottak közre az egyébként sem örömmel vállalt többlet-tanulnivaló „szabotálásában” (*Végh*, 1911). A születőben lévő nemzeti sajtó *II. József* uralkodásának derekán lelkesítő tudósítást közölt arról, hogy a sárospataki kollégiumban a magyar nyelv használata általánosan elterjedt. Ennek tehát a köznapi okok mellett komoly politikai jelentősége is volt.⁴⁵

Érdekes, hogy az iskola irányítói két fegyelmi vétséget a rendkívül kínos, sőt veszedelmes politikai következmények valószínűsége miatt igyekeztek a lehető legnagyobb csendben elintézni, már-már eltussolni. Az egyik érthető okokból *Bari István* természetellenes cselekménye volt. A másik az az 1790-ben a pataki diákok által előadott színmű, amelyben hemzsegték a szitkozódó kifejezések, s amelyet – a Kollégium szerencsétlenségére – a főispán, gróf *Zichy Ferenc* is megtekintett.⁴⁶ *Bari* ügyének lehetséges következményei között még csak másodsorban említették a professzorok a kedvezőtlen po-

⁴³ Összetűzés *Bartony Márton* mechanikus előadásán Patakon, 1813-ban. In: *Collectio Napoleoniana*.

SpKt. s. s. 9. r.

⁴⁴ *Politica Collegii Administratio*. SpKt. 1176. 16–17. o.

⁴⁵ *Magyar Hirmondó*. 1785. 688–690. o.

⁴⁶ SpLt. A. XXIII. 8685–8688.

litikai döntéseket, s leginkább az iskolában eddig megbízó szülők és adományozók elpártolásától tartottak.⁴⁷ A korabeli meghatározás szerint „komédiának induló, de tragédiába torkolló” színmű káros velejárói közül viszont már főként a politikai következményeket hangsúlyozták, mondván, hogy eddig a főispán a protestánsok igaz támogatójának bizonyult, de most olyannyira feldühödött, hogy könnyen az egész protestáns népességet fenyegetheti „hivatalos pálca”, ha elpanaszolja az esetet a központi hivataloknak.⁴⁸ (Meggjegyezzük, hogy mindkét kínos eset lehetséges vonzatai között felmerült a vezetőkben az is, hogy a botrányok leginkább a közeli, rivális kollégiumnak, a debreceninek tesznek jó szolgálatot.)

A szabálysértők iskolai és társadalmi rangja

A Sárospataki Református Kollégiumban ekkoriban tanuló ifjúság több szempont alapján is csoportosítható. Egyrészt kategorizálhatjuk a deákokat társadalmi rangjuk alapján: nemesi származásúak (nobilis), nem nemesek, szabadosok (libertinusok) és lelkészek, tanítók fiai tanultak leginkább az intézményben (pastory filius és professory filius). Ehhez a tagozódáshoz némileg illeszkedett az iskolai ragsorolás, amely a családok vagyoni helyzetére épült. Ennek megfelelően más csoportot képviseltek a tehetős szülőkkel rendelkező úrfiak; a közrendű „tarisznyások” és a kifejezetten szegény szolgáló vagy inasdiákok (Hegyi, 1988). Különbséget tehetünk abból a szempontból is, hogy ki mit tanult: a Kollégiumban az elemisták mellett tanultak a gimnáziumi fokozaton a classisták, az akadémiai tagozaton pedig a lelkészi képzésben részesülő tógátusok és a világi pályára készülő nontógátusok.

Forrásaink azt tanúsítják, hogy a nemesi – nem nemesi származás nem számított döntő tényezőnek. *Szilágyi Márton* professzor *Vay István* főgondnoknak címzett levelében, 1777-ben a nemesi rendű ifjak súlyos kihágásairól és azok rendkívül káros társadalmi következményeiről számolt be, és a körükben előforduló egyre gyakoribb fegyverviselési ügyek tarthatatlanságát emelte ki.⁴⁹ De a nemesek mellett a lelkészek, illetve református iskolamesterek fiai sem vonták ki magukat akár súlyosabb cselekmények elkövetése alól sem: például az utcai üldözés és dulakodás főszereplője, *Babarék Ferenc* a hamzszai tanító fia⁵⁰, míg *Szabó Pál*, a Patay-ház kiűritője az aszalói prédikátor gyermeke volt.⁵¹

Az úrfi-inas ellentét szintén nem az elkövetett vétségek, inkább azok minősége miatt lényeges. Az úrfiak gyakorta az inasokkal szemben léptek föl és hatalmi helyzetük esetenként súlyos túlkapásokra is lehetőséget adott.⁵² Ám éppen anyagi helyzetükből adódóan számos olyan kiváltságra is igényt tarthattak, amelyet az iskola nem engedélyezett: talán ezért kellett többször is hangsúlyozni, hogy az iskolai törvények – „születésre és

⁴⁷ SpLt. A. XXII. 8035.

⁴⁸ SpLt. A. XXIII. 8685.

⁴⁹ SpLt. A. XVI. 5830.

⁵⁰ SpLt. A. XXXV. 13.706.

⁵¹ SpLt. A. XXXV. 13.754.

⁵² *Horváth Gábor* inast például többszöri kisebb lopásért az úrfiak úgy büntették – legalábbis az inas édesanyja szerint –, hogy lábukkal lefogták a fejét és tizenkét botütés mértek rá, majd szidalmazták és az orrát is betörték. SpLt. B. XLVIII. 20.455-456.

kondícióra való tekintet nélkül” – mindenki számára kötelezőek⁵³ és hogy senki sem tarthat Patakon sem fegyvert, sem pedig lovat.⁵⁴ A tarisznyások és az inasok viszont kifejezetten rossz anyagi körülményeik miatt kényszerülhettek esetenként lopásra vagy az adománygyűjtő küldetés fegyelmezetlen teljesítésére.

Sem az életkor, sem pedig a leendő hivatás nem befolyásolta döntően a Kollégiumban tanúsított magatartást. Az intézmény történetírója éppúgy a nontógátusok rendetlenségére és különösen jelentős óramulasztásaira hívja föl a figyelmünket (*Ellend*, 1914), mint ahogy a törvények is a nontógátusok, jurátusok ruhaviseletére és viselkedésére való fokozott figyelmet követeli meg.⁵⁵ Ennek ellenére a jegyzőkönyvekben a tógátus elkövetőkről is gyakran olvashatunk és láthatjuk, hogy a sokkal szertelenebb nontógátusok mellett a lelkésznek tanulók is kivették a részüket a káromkodásból, a kocsmai és báli mulatozásból, a verekedésekből, s néha a súlyosabb bűncselekmények elkövetéséből is.

A legjelentősebb, valóban komoly anyagi felelősséggel és a tanárok fizetésével szinte megegyező honoráriummal rendelkező évente választott diáktisztviselők, a senior és a contrascriba kihágásaira nincs adatunk. Viszonylag fegyelmezettnek tűnnek a kisebb feladatokat ellátó deákok, a könyvtárnokok, a kocsmárosok, a magtárnokok stb. Ez a kiválasztási mechanizmus hatékony működését és a tisztviselők eredményes ellenőrzését sejteti. Ugyanakkor rengeteg gondot okoztak a diáktanítók, a praeceptorok. Mivel a tanulók száma nagy, a hivatásos tanárok és a tanteremek száma viszont igen kicsi volt, a gimnáziumi osztályonkénti egy köztanító mellett sok magántanítóra is szükség volt. Ezek kiválasztása láthatóan súlyos gondot okozott a mindenkori iskolavezetésnek: hiába kívánták meg, hogy az első harminc, jó erkölcsű öregdiák közül válasszák ki a leendő praeceptorokat, és hogy minden tanítói állásra három-három jelölt jelentkezzen, több irat is azt mutatja, hogy ez a kiválasztás ellenére is előfordult, hogy sokan rossz kezek közé kerültek. Bár *Bari István* súlyos cselekménye kirívó esetnek számított, de jó néhány praeceptor bizonyult feladatához méltatlannak. *Kazinczy* így emlékezik az általa „nyomorultnak” nevezett magántanítójáról: „Felviteténk Késmárkra, s a praeceptor meghagyatott mellettünk. S ez itt ronta elosztán minket, nem lévén szem alatt. Nem tanított, nem tanult.” (*Kazinczy*, 1993. 14. o.). Végül megjegyezzük, hogy a törvények mindenki számára szigorúan előírták a tizenkét elsőrendű diák, az iskolatanácsot is alkotó primáriusok feltétlen tiszteletét (*Békefi*, 1899). A primáriusok szorgalomban és erkölcs tekintetében is az iskola büszkeségeinek számítottak, akiknek fegyelmezetlenségéről mindössze egyetlen adatot találtunk: ez a legsúlyosabb cselekmény, *Bari István* ugyanis tette előtt még a primáriusi rangot is kiérdemelte.

⁵³ D.C.A. 93–95. o.

⁵⁴ D.C.A. 102. o.

⁵⁵ D.C.A. 95–99. o.

⁵⁶ SpLt. A. XXXIV. 13.248. jelzetű levélben *Kövy Sándor* arról számol be, hogy három megüresedett praeceptor helyre csak négyen jelentkeztek.; az A. XXXV. 13.566. jelzetű iratban *Palóczy László* a kiküldött deputatio azon döntését jegyezte le, miszerint két jelölt közül az egyiket megbízták a tanítói feladatok ellátásával.

A fegyelmi problémák magyarázatai

Az esetenként súlyos, s nagy gyakorisággal előforduló kisebb vétségek okai részben az intézmény belső rendszerében keresendők. Az ifjúság nagy tömege rendkívül zsúfolt, rosszul megvilágított termekben tanult és lakott. Az év nagy részét az iskolában töltötték (231 tanítási napjuk volt, miközben a német protestáns intézményekben csak 204, a hazai katolikus iskolákban mindössze 197 napig tanultak a gyerekek), ráadásul úgy, hogy a hét minden napján volt tantermi kötelezettségük, csak szerdán és szombaton délután kaptak egy kis szabadidőt. A tanítás során fejletlen módszereket alkalmaztak, többnyire csak olvastatták és memorizáltatták a tananyagot.⁵⁷ A bezártság érzetét fokozták a rendkívül szigorú, betarthatatlannak bizonyuló rendszabályok, melyek közül ismét kiemeljük a magyar nyelv tilalmát. Nem véletlen, hogy *Somosi István*, pataki tanár így jellemezte a két háború között a Kollégium felvilágosodás kori hangulatát: „A gyermek nyögött a tudomány terhe alatt. Latinul nem tudott, magyarul szólni tilos volt. Ez okból első napokban úgy tűnt fel előtte az iskola, mint némák-intézete”. (*Somosi*, 1931. 159. o.) Ugyancsak súlyos hiányosságnak tekinthetjük a rendszeres testedzés hiányát: mozgásra nemcsak alkalmas helyet és időt nem biztosítottak az iskola vezetői, de a sport legtöbb formáját kifejezetten el is tiltották a gyermek-, kamasz- és ifjúkorban lévő tanulóktól egyaránt.

Az egészségtelen, unalmas és merev iskolai légkör ellentétjét rejtette magában több ellenőrizhetetlen gyakorlat. A tanulók tekintélyes része nem kapott sem szállást, sem ellátást a Kollégiumban, ők szüleik pénzéből, vagy saját keresetükből tartották fenn magukat és béreltek szobát valamelyik helyi szállásadónál. A városban lakóknak akár naponta is alkalmuk nyílt a mulatozásra – nem ritkán az iskola által üzemeltetett kocsmában. Szünidőben és a vidéki adománygyűjtő utak, a legációk során pedig bárkinek lehetősége adódott a kicsapongásra.⁵⁸ A fegyelmi vétségeket elősegítette a tanárok már említett engedékenysége, amellyel a mulasztást és a kisebb vétségeket kezelték (*Ellend*, 1914).

A diákfegyelem fellazulásának egyik nem elhanyagolható magyarázata lehet, hogy a Kollégium vezetése ebben az időszakban egyedülálló nyitottsággal fogadta a hallgatókat. Nemcsak a középfokú képzésben részesülők létszáma nőtt jelentékenyen, hanem az 1790-es évektől, a jogi képzés modernizálását követően az ország minden részéből érkeztek Patakra a kollégiumi rendszabályokat kevésbé szem előtt tartó görögkeleti felekezetű akadémisták, sőt, a cseh és morva reformátusok által Magyarországra küldött, lelkeseknek tanuló ifjak többsége is idekerült. A létszám folyamatos növekedése révén az iskolában alig tanultak kevesebben, mint amennyien a városban laktak, s ez szükségszerűen vezetett újabb konfliktusokhoz.

Az intézmény belső felépítése mellett az általános társadalmi-gazdasági viszonyok is hatással voltak az iskolára. A diákfegyelem problémája más intézményekben sem mondható megoldottnak. Az eperjesi líceum diákságának és a helyi katonaságnak az 1759. évi

⁵⁷ Lit. Dep. 1796. 45–60.; 81–92. o.

⁵⁸ 1785-ben uralkodói rendelet éppen az elkövetett erkölcstelenségek miatt tiltotta be a legáció intézményét. SpLt. A. XXI. 7538.

összetűzéséről *Gömöry János* (1933) számolt be, kiemelve, hogy a XVIII-XIX. század fordulóján az ifjúság egy része egyre féktelenebbül viselkedett és kevés érzéket mutatott a művelődés iránt. A sokkal fegyelmezettebb intézmény hírében álló Debreceni Kollégiumban is megestek a zemplénihez hasonló vétségek: kártyajátszmák, zenélés, kapuzárás utáni kimaradás, báli és kocsmái mulatozás, temetésen illetlen viselkedés, tanítvánnyal való gorombaság, káromkodás, hölgyekkel való affér és a mindenhol népszerűtlen katonákkal való összetűzés is (*Balog*, 1909; *Barcsa*, 1905; *Csűrös*, 1907). Sőt, az I., de különösen a II. Ratio Educationis idevágó passzusai alapján a korszak többi iskolájában is jellemzőek lehettek a patakihoz hasonló esetek, hiszen a leggyakoribb kihágásokat (a mulatságba járást, a csapszékek látogatását, a verekedést, a fegyverviselést, az önkényes viselkedést stb.) az oktatásügyi kódex is szigorúan tiltotta (*Mészáros*, 1981). Az elemi oktatás súlyos elmaradottsága és az elhanyagolt tanítóképzés mellett a társadalom széles rétegeire jellemző volt a szegénység is, melynek nyomán országos jelenségnek számított az éhezõ, kéregetõ – s nem kevészer tolvajlásra kényszerülõ – diák látványa (*Fallenbüchl*, 1979). Mivel ekkoriban a drákói szigor a valóságban már nem érvényesült, mindenhol elharapódzott a káromkodás – ebben a tekintetben a pataki Kollégium közvetlen vonzáskörzete, Zemplén, Borsod, Gömör, Szatmár és Bereg megye különösen „fertõzött” területnek számított (*Endrõdy*, 1822; *Makoldy*, 1926; *Zsupos*, 1993).

Hajdú Lajos széles körû kutatásai szerint a bûnözésre való hajlam országos méretekben is nõtt. Ez egyrészt az emberek növekvõ öntudatának, másrészt a felvilágosult abszolútizmus egyre humánusabb igazságszolgáltatási gyakorlatának, harmadrészt a bûnüldözõ és igazságszolgáltató szervek korszerûtlen és kicsiny hatékonyságú mûködésének, végül a fokozódó mobilitásnak tudható be. A régi büntettek közül a káromkodást, a paráznalkodást és a házasságtörést egyre kevésbé büntették, a tolvajlás és a kisebb vétségek többségét pedig nem tudták felderíteni. Ez ráadásul kiegészült *II. József* halálát követõen a közrend általános fellazulásával. Ennek következtében *Hajdú* (1985) megállapítása szerint a XVIII. század utolsó harmadában számottevõen romlott hazánkban a közrend. A *Hajdú Lajos* által fölvezetett tendenciákat *Kósa László* kutatásai a Sárospataki Református Kollégium régiójára vonatkozóan még erõsebbnek találták. *Kósa* szerint a hétzilvafás nemesek körében a tolvajlás és azon belül is a lólopás mellett leginkább a hatalmaskodás és az önbíráskodás terjedt el nagyon, s ez Borsodban okozott különösen sok problémát (*Kósa*, 1991, 2001).

Összegzés

Az ország második legnagyobb református iskolájának fegyelmi ügyeit azért próbáltuk feltérképezni, hogy közelebb kerüljünk egy fontos és bonyolultsága miatt ezidáig megoldatlan, a felvilágosodás kori iskolakultúra a társadalommal való viszonyát firtató probléma kulcsához. A kutatás tárgyát képezõ öt évtized során hat-nyolc kifejezetten súlyos cselekményre derült fény, s további kb. 120 (illetve az iskolaszék megalakulása utáni két évtized alatt majdnem 500) aggasztó esetet vizsgáltak ki. Azt is figyelembe véve, hogy

véségek mindig, minden közösségben előfordulnak, ezeket a számokat – és a minden bizonnyal rengeteg titokban maradt szabálysértések számát – nagynak tartjuk.

A magyarázatok sokfélesége arra enged következtetni, hogy e patinás, hazánk műveltségének fejlesztésében előjáró kollégium működését nem közvetlenül ugyan, de döntő mértékben befolyásolták az ország társadalmi-gazdasági és műveltségi viszonyai. Bár berendezkedését, törvényeit és döntési mechanizmusait tekintve egyértelműen megállapítható, hogy az intézmény törekedett a minél nagyobb autonómiára, a kor társadalmi-gazdasági problémái a pataki kollégium tanulóinak életét is alapvetően befolyásolták.

Összességében a fegyelmi ügyek áttekintése után arra a következtetésre jutottunk, hogy a felvilágosodás kori Magyarország egyik legfontosabb iskolájában sem tapasztalható olyan tényezők döntő érvényesülése, amelyek a korszak társadalmát megosztó feszültségek feloldásával kecsegtették volna a kortársakat.

Irodalom

- Bajkó Mátyás (1976): Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balogh Sándor (1909): Poros aktákból. In: *Debreceni Képes Kalendárium*, 9. 78–80.
- Barcsa János (1905): *A debreceni kollégium és partikulái*. Debrecen.
- Békefi Remig (1899): *A sárospataki Ev. Ref. Főiskola 1621-iki törvényei*. Budapest.
- Bodolay Géza (1963): *Irodalmi diáktársaságok, 1785–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 126.
- Csajka Imre (1984): *A polgári-nemzeti testkultúra kezdetei a sárospataki iskolában (1800–1848)*. *A testnevelési Főiskola Közleményei*. 2. sz. 31–33.
- Csorba Sándor (2000): *Reformkori diákegyesületek Patakon és a Társalkodási Egyesület Pozsonyban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csűrös Ferenc (1907): A debreceni diáktörvénytörvények. *Uránia*, 8. 12. sz. 504–507.
- Ellend József (1914): A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt. *Századok*. 703–706.
- Ellend József (1915): Deákzsendülés a sárospataki főiskolában 1794-ben. *Uránia*, 16. 3. sz. 88–92.
- Endrődy János (1822): A mái, akár mi mértékben elharapózott, erkölcsi megromlottságnak fő okairól. In: *Tudományos Gyűjtemény*. VII. k. 3–34.
- Fallenbüchl Zoltán (1979): A diákság megélhetésének kérdéséhez Magyarországon a 18. század folyamán. In: Németh Mária (szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1976–1977*. Országos Széchényi Könyvtár Budapest, 379–415.
- Fináczy Ernő (1902): *A magyarországi közoktatás Mária Terézia korában*. II. kötet. Budapest.
- Fülöp Géza (1983): *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gömöry János (1933): Diákfegyelmi ügyek a XVIII. században és a XIX. század elején. *Magyar Írás*, 2. 1. sz. 3–12.
- H. Balázs Éva (1987): *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Lajos (1985): *Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Fegyelmi vétségek Sárospatakon, a felvilágosodás korában

- Hegyzi József (1988): Régi diákélet Sárospatakon. In: *Neveléstörténeti Füzetek. 7. A Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Szakosztálya sárospataki és zalaegerszegi tanácskozásainak anyagából (1981–1987)*. Budapest. 29–36.
- Kazinczy Ferenc (1993): *Pályám emlékezete*. Budapest.
- Kókay György (1983): *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Budapest.
- Kornis Gyula (1927): *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*. I. kötet. Budapest.
- Kósa László (1991): Hétszilvafás nemesek a protestáns egyházakban. *Confessio*. **28**. 4. sz. 30–39.
- Kósa László (2001): „*Hét szilvafa árnyékában*”. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kosáry Domokos (1977): A kétszáz éves Ratio Educationis. *Magyar Pedagógia*, **77**. 3–4. sz. 375–387.
- Kosáry Domokos (1988): Az oktatástügy a haladó törekvések hullámvölgye idején, 1790–1830. In: Horváth Márton (szerk.): *A magyar nevelés története*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 211–255.
- Kosáry Domokos (1996): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ködöböcz József (1986): *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada*. Tankönyvkiadó, Budapest. 72–74.
- Makoldy Sándor (1926): A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig. *Ethnographia-Népélet*, **36**. 3. sz. 169–182.
- Mészáros István (1981): *Ratio Educationis*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészáros István: *A magyar nevelés története 1790–1848*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Protocollum Sedis Iudicariae Scholasticae. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (A továbbiakban: SpLt.) K. b. II. 5. 1–109.
- Pruzsinszky Sándor (1990): *Ürményi József*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Somosi István (1931): Diákélet Patakon az 1790–1860-as években. *Sárospataki Ifjúsági Közlöny*, **46**. 4. sz. 159–62.
- Szabóné Fehér Erzsébet (1981): A sárospataki kollégium törvényei 1796-ban és 1820-ban. *Borsodi Művelődés*. **6**. 3. sz. 27–31.
- Szabóné Fehér Erzsébet (1985): „Készültek 1796-ban.” Sárospataki iskolatörvények. *Élet és Tudomány*, **40**. 35. sz. 1100–1101.
- Szentimrey Mihály (1980): Az esküdt deákok magyar könyvtára. Közművelődési könyvtár Sárospatakon a reformkorban. *Magyar Könyvszemle*, 1. sz. 15–32.
- Sziklay László (1991): *Pest-Buda szellemi élete a 18–19. század fordulóján*. Argumentum, Budapest.
- Ugrai János (2001): Felvilágosodás kori változások a Sárospataki Református Kollégiumban. *Egyháztörténeti Szemle*, 1. sz. 67–84.
- Végh János (1911): A német nyelvtanítás története a sárospataki főiskolában. In: *A Sárospataki Ref. Főiskola akadémiai és gimnáziumi értesítője az 1911–1912 iskolai évről*. 277–293. o.
- Zsupos Zoltán (1993): Szitok, átok, káromkodás Rimaszombatban a XVIII. században. In: Verer László és Viga Gyula (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXX–XXXI. 1991–1992*. Herman Ottó Múzeum Miskolc. 457–483.

Ugrai János

ABSTRACT

JÁNOS UGRAI: DISCIPLINE IN THE PROTESTANT BOARDING-SCHOOL OF SÁROSPATAK
AT THE TURN OF THE 18TH AND 19TH CENTURY

The purpose of the present investigation is to examine the question of discipline as realized in the Protestant Boarding-School of Sárospatak, which was one of the most important institutions of the Hungarian Enlightenment. The reason for choosing this unusual point of view is to investigate the conditions and the nature of the disciplinary methods and relations characterising life in the school. It appears that the very strict rules of conduct were not kept either by the students or the teachers. Traces of smaller transgressions were found which occurred rather frequently as well as more serious ones, such as swearing, theft and burglary. What all this evidence points to is that even this excellent institution could not avoid the general confusion present in society.

Magyar Pedagógia, **101**. Number 3. 285–300. (2001)

Levelezési cím / Address for correspondence: Ugrai János, Debreceni Egyetem, BTK Neveléstudományi Tanszék H-4010 Debrecen, Egyetem tér 1.